

Geto-dacii și monedele vestpontice din secolele III—I î.e.n.*

BUCUR MITREA

Tema de mai sus face parte dintr-o preocupare mai largă care încearcă să solicite documentele numismatice să contribuie într-o măsură tot mai mare la cunoașterea și înțelegerea fenomenului istoric în general și a celui economic și politic specific Daciei¹ în special.

În această încercare, cu începuturi mai vechi², dar și cu viziuni noi, trebuie să mărturisim că sîntem confrunțați cu unele „goluri” în cercetare, care nu o dată dau rezultatului un aspect de ipoteză, uneori doar cu șanse de a depăși limitele ei. Altfel spus, rezultatele la care am ajuns nu prezintă deplina certitudine pe care noi am dori-o.

Totuși, implicarea documentării numismatice în scopul lămuririi unor fenomene istorice mai are și un alt rol. Anume acela de a arăta unele lipsuri actuale în cercetarea noastră numismatică. Este vorba de anumite precizii tehnice și tipologice ale unor categorii de monede cu care operăm noi în cele ce urmează³. Pe măsura în care asemenea studii se vor întocmi, și vor reuși să aducă preciziunile cronologice dorite, rezultatele lor vor influența, corecta sau măcar în parte vor confirma încheierile la care ajungem noi mai jos.

Pentru moment cercetarea noastră și-a delimitat atît cadrul geografic, cît și cel cronologic. În ceea ce privește cadrul geografic am avut în vedere doar Dacia și în măsura în care emisiunile cetăților vestpontice Histria, Tomis, Callatis, Odessos și Mesembria apar și sînt cunoscute ca descoperite pe teritoriul daco-getic. În ceea ce privește răstimpul, cercetarea se limitează la secolele III—I î.e.n. Mai adăugăm amănuntul că monedele ce vor fi amintite mai jos se integrează pe deplin în perioada cronologică menționată, secolele III—I î.e.n., dar fără posibilitatea, măcar pentru moment, de a le diferenția cronologic în mod sigur și documentat, în cadrul acestui destul de lung răstimp.

În enumerarea descoperirilor ne-am limitat intenționat numai la cele aflate în stînga Dunării, cele de pe teritoriul Dobrogei fiind socotite „la ele acasă”⁴.

Vom începe cu Histria și vom continua geografic de la nord la sud pînă la Mesembria inclusiv. (A se vedea harta fig. 1).

* Comunicare prezentată la Simpozionul de tracologie ținut la Drobeta-Turnu-Severin, la 23—24 octombrie 1984.

¹ Începutul l-am făcut în RIR, 5—6, 1935—1936, p. 285—296.

O privire sintetică asupra documentelor monetare din Dacia preromană am prezentat în EDR, 10, 1945, p. 3—154. Pentru cercetări continuate și adîncite pe aceeași linie, a se vedea Const. Preda, SCN, 7, 1980, p. 17—22. Lor li se vor alătura alte publicații mai recente: *Effigies romaines sur les monnaies de la Macédoine et la Dacie du II-e siècle av. n.è.*, NAC, 10, 1981, p. 247—259. *La monnaie de la ville d'Histria chez les Gêto-Daces est-carpatiques*, NAC, 12, 1983, p. 119—133. Cf. și Thraco-Dacia, 5, 1984, p. 111—122.

² B. Mitrea, Pontica, 11, 1978, p. 89—96.

³ Avem în vedere emisiunile monetare ale cetăților Histria, Tomis, Callatis, Odessos și Mesembria, cercetate

la nivelul actual al documentării și progresului realizat în acest domeniu. Este vorba de o cronologie fină a emisiunilor de bronz în cadrul etapei secolelor III—I î.e.n.

⁴ Pentru monedele de bronz ale cetăților pontice descoperite recent pe teritoriul Dobrogei, a se vedea R. Ocheșeanu și G.h. Papuc, Pontica, 5, 1972, p. 467 și urm.; 6, 1973, p. 351 și urm.; 7, 1974, p. 395 și urm.; 8, 1975, p. 429 și urm.; 9, 1976, p. 215 și urm. Cronica a fost reluată de A. Vertan și G. Custurea, Pontica, 12, 1979, p. 229 și urm.; 13, 1980, p. 347 și urm.; 14, 1981, p. 333; 15, 1982, p. 277 și urm.; 16, 1983, p. 301, urm. Pentru nordul Dobrogei a se vedea cronicile lui E. Oberländer-Târnoveanu din Pontica, 11, 1978, p. 77—85, apoi Peuce, 8, 1977 și 9, 1984, p. 267 și urm. Ultima în colaborare cu C. Opaît. Cronicile sînt un model și pentru alte instituții similare.

I. Histria

1. *Costești*, com. Orăștioara, jud. Hunedoara. În cetatea dacică de pe teritoriul localității s-au aflat nu mai puțin de 19 monede histriene de bronz. Cele mai multe au cîte două contramărci⁶. Un exemplar similar, prevăzut tot cu două contramărci, s-a găsit „pe drumul antic ce pornind din Valea Orașului urcă sus pe dealul Paeragului spre Blidaru, ceva mai la deal de locul zis „Curmătura”. D.M. Teodorescu, *Cercetări arheologice în munții Hunedorei*, p. 11—12. Apud. M. Macrea, *loc. cit.*, extr. p. 9 și nota 1.

2. *Crăsanii de Jos*, com. Balaciu, jud. Ialomița. În dava geto-dacică de pe teritoriul localității s-a semnalat prezența unei monede histriene de argint. După contextul arheologic în care ea a fost aflată, pare a aparține cultural epocii elenistice. N. Conovici, *Cercet. Numism.*, 5, 1983, p. 39.

3. În cetatea dacică de la *Luncani*⁸, com. Boșorod, jud. Hunedoara, s-a aflat o monedă histriană de bronz, avind pe av. capul Demetrei cu cununa de spice, iar pe rv. vulturul pe delfin. În plus, pe av., două contramărci. C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, p. 76.

4. *Spiru Harel*, com. Berteștii de Jos, jud. Brăila. Este semnalată descoperirea în localitate a unei monede histriene de argint și nu de bronz, cum am notat eu în Pontica, 11, 1978, p. 90, nr. 1. Pentru amănunte, cf. N. Harțușche, *Istros*, 1980, p. 334, cu întreaga bibliografie anterioară.

5. *Sprincenata*, com. Sprincenata, jud. Olt. În săpăturile sistematice executate în localitate de C. Preda și M. Butoi, s-a aflat, în 1977, un bronz autonom histrian de tipul vulturul cu aripile întredeschise pe delfin spre st. C. Preda și M. Butoi, *Thraco-Dacia*, 2, 1981, p. 65—71.

II. Tomis⁷

6. *Bârboși*, oraș Galați, jud. Galați. În cursul săpăturilor arheologice întreprinse în localitate sub conducerea lui N. Gostar a fost descoperită o monedă de bronz emisă de cetatea Tomis, în secolele II—I î.e.n. N. Gostar, *Apulum*, 5, 1965. Cf. același, *Cetăți*, p. 34.

Alte monede emise de cetățile vestpontice și aflate pe același șantier au fost comunicate de Șeiva Sanie la sesiunea de comunicări a Societății numismatice române ținută la Craiova, în mai 1984.

7. *Rosefi*, jud. Ialomița. Ca descoperită în localitate este semnalată o monedă de bronz emisă de cetatea Tomis. Pe av. are figurat capul lui Zeus, iar pe rv. TO, două protome de cai, iar jos, APT, 2, 95 g; 15 mm. Este de tip Regling, 2441. B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 418, nr. 5. Cf. același, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 404, nr. 5.

8. La *Crăsanii*, punctul Copuzu-Deluș, com. Balaci, jud. Ialomița, s-a descoperit în cursul săpăturilor arheologice,

într-o groapă de bucate, două monede tomitane de bronz, emise în etapa autonomă. Ambele au pe av. efigia Marelui Zeu și sint de tipul Regling 2415 și 2421. N. Conovici, *Cercet. Num.*, 5, 1983, p. 39—40 și pl. I, 2—3, cu bibliografia anterioară.

9. *Radovanu*, jud. Călărași. Ca descoperită în localitate ajunge în posesia lui Barbu Ionescu, iar mai apoi la Muzeul din Oltenița, o monedă de bronz emisă de cetatea Tomis în etapa autonomă. I. Glodariu, *Relațiile*, p. 259, nr. 84 (după informațiile de la Repertoriul arheologic).

10. *Tîrșoru Vechi*, com. suburbană a munc. Ploiești, jud. Prahova. În cursul săpăturilor arheologice din anul 1962 s-a descoperit o monedă tomitană de bronz de tipul Regling, 2417. B. Mitrea, *SCIV*, 14, 1963, p. 467, nr. 7.

III. Callatis⁸

11. *Giorani*, com. Pufești, jud. Vrancea. Ca descoperită în localitate ajunge în colecțiile Institutului de arheologie din București o monedă de bronz din epoca autonomă, emisă de cetatea Callatis, probabil în cursul secolului al III-lea î.e.n. Este de tipul Pick, 227.

12. *Poiana*, com. Nicorești, jud. Galați. În cursul săpăturilor arheologice conduse de profesorul Radu Vulpe s-a descoperit o monedă de bronz emisă de cetatea Callatis în etapa autonomă. Este de tipul Pick, 227. B. Mitrea, *Pontica*, 11, 1978, p. 91, nr. 2.

13. *Radovanu*, com. Radovanu, jud. Călărași. După informații primite de la Barbu Ionescu, pe atunci la Muzeul din Oltenița, un bronz callatian din etapa autonomă a fost semnalat ca descoperit în așezarea geto-dacică din localitate. B. Mitrea, *Pontica*, 11, 1978, p. 91, nr. 3. Cf. și Done Șerbănescu, *Magist*, 15, 1981, nr. 4, p. 40. Descoperirea este menționată și de I. Glodariu, *Relațiile*, p. 254, nr. 16 (după Rep. arb.).

14. *Ulmeni*, com. Ulmeni, jud. Călărași. Ca descoperit în împrejurimile acestei localități Const. Preda semnalează un bronz callatian de tipul Herakles, Pick, 289. Const. Preda, *BSNR*, 70—74, 1976—1980, p. 239—245.

15. *Racovița*, com. Voineasa, jud. Olt. Sint semnalate că ar fi fost descoperite în localitate trei monede callatiene de bronz. Ar fi aparținut etapei autonome. B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 571, nr. 10.

16. *Drobeta-Turnu Severin*, jud. Mehedinți. Ca descoperit, în mod izolat în localitate, înainte de anul 1909, au fost trimis Muzeului național de anticități, pe adresa lui G. Tocilescu un lot de monede, printre care se află și un bronz autonom emis de Callatis. Este de tipul Pick, 202. B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 365, nr. 3. Institutul de arheologie, Arhiva, Inv. nr. 411.

alte două etape cronologice, ilustrate de cele două contramărci. Etapele cronologice sint succesive, dar apropiate. Poate o observare atentă a felului în care se întretaie cele două contramărci, conjugate poate cu faptul că pe unele emisiuni avem de-a face doar cu o singură contramarcă (Helios) să se poată face o departajare cronologică și între cele două contramărci.

⁶ Pentru poziția geografică a diferitelor cetăți dacice din Munții Orăștiei, a se vedea C. Daicoviciu, *Așezările*, p. 6—7, fig. 1 și 2, precum și p. 20—21 cu fig. 14. Mai nou, D. Antonescu, *Introducere*, p. 12 și urm. și passim.

⁷ Pentru monedele tomitane autonome descoperite la Histria, a se vedea Const. Preda, *Histria*, III, p. 135—136, nr. 768—782.

⁸ Pentru monedele callatiene autonome descoperite la Histria, a se vedea Const. Preda, *Histria*, III, p. 134, nr. 764—765.

⁶ Monedele sint de tipul Pick, 473—476, avind pe av. capul Demetrei cu cununa de spice și fără voal (12 exemplare). Pe rv. IΣTPI, vultur, de regulă cu aripile deschise, pe delfin spre st.: spice, resturi mai mult sau mai puțin clare din sigla a vreo trei magistrați monetari. În plus toate monedele sint contramarcate: 11 din ele cu două contramărci (capul lui Helios și cel al lui Hermes), una singură doar cu capul lui Helios. Pentru monedele de același tip și cu aceleași contramărci descoperite la Histria, a se vedea Const. Preda *Histria*, III, p. 120—122, nr. 488—521. În contextul istorico-economic în care operăm noi cred că este util să subliniem două aspecte obiective care ne pot ajuta în cercetarea pe care o întreprindem. În primul rind este de semnalat numărul redus de magistrați monetari: trei din ei au putut fi precizați (NAI, ΔIO și I...]. Prezența lor ne indică un răstimp limitat și constituie o primă etapă din „viața” acestor emisiuni. În al doilea rind este vorba de reactivarea acestor emisiuni în

IV. Odessos

17. *Popești*, com. Mihăilești, jud. Giurgiu. În cursul săpăturilor arheologice conduse de profesorul Radu Vulpe în anul 1955 s-a descoperit o monedă de bronz emisă de cetatea Odessos. Are 5,96 g și 23 mm. Este de tipul Regling, 2200, tip gen. Institutul de arheologie, Arhiva Inv, 564, 1. Tot în această dată geto-dacică, în cursul altei campanii de săpături a fost descoperită o tetradrahmă emisă de aceeași cetate pe la finele secolului al II-lea î.e.n., începutul celui următor.

18. *Schitu*, com. Schitu, jud. Giurgiu. O monedă de bronz descoperită în localitate în anul 1942, avind pe av. capul

19. *Cetățeni*, com. Cetățeni, jud. Argeș. În săpături arheologice conduse de D.V. Rosetti s-a descoperit o monedă de bronz emisă de Odessos, în etapa autonomă. Exemplar este mult tocit și este contramărcat. B. Mitrea, SCIV, 1 1963, 2, p. 467, nr. 3.

20. *Cîmpulung*, jud. Argeș. În anul 1967, într-un nivel cultural geto-dacic, în cadrul unor săpături arheologice executate în orașul Cîmpulung s-a descoperit o monedă de bronz bătută de cetatea Odessos. Ea poartă pe av. capul Marelui Zeu, iar pe rv. este figurat un călăreț. Este de tipul Regling 2201. Se datează în jurul anului 200 î.e.n. Flaminu Mîrț

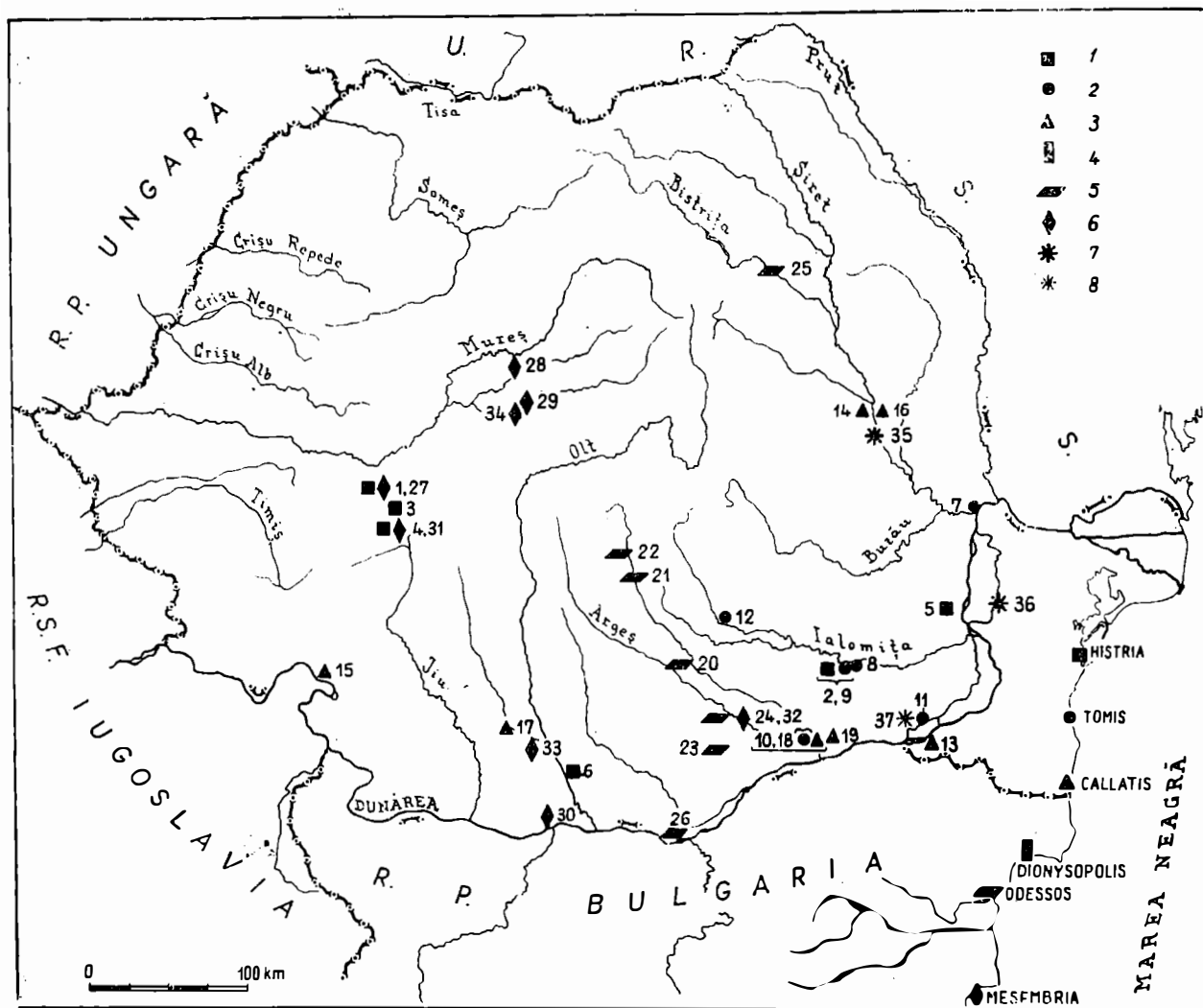

Fig. 1. Harta cu localitățile în care s-au descoperit monede pontice pe teritoriul României. 1 monede emise de cetatea Histria; 2 de Tomis; 3 de Callatis; 4 de Dionysopolis; 5 de Odessos; 6 de Mesembria; 7 tezaure de stateri de aur; 8 descoperiri izolate de stateri de aur. Numerele de pe hartă corespund celor din text.

Marelui Zeu, iar pe rv. un călăreț, a ajuns într-o colecție particulară. Este de tipul Regling, 2201. Se datează pe la finele secolului al II-lea î.e.n. B. Mitrea, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 311, nr. 18.

BSNR, 70—74, 1976—1980, p. 81—88. Cf. și B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382, nr. 11.

21. *Brîncoveanu*, com. Odobești, jud. Dîmbovița. Într-un tezaur descoperit în localitate în anul 1967, din care au put

fi recuperate 93 exemplare, emise, precum urmează: Macedonia Prima 67 tetradrahme, originale și imitații, Thasos 16 tetradrahme, originale și imitații, una emisă de Byzantion de tip pseudo-Alexandru, la care se adaugă două tetradrahme emise de cetatea Odessos. Acestea din urmă au pe av. efigia probabil a unei căpetenii locale ("local ruler") cum se exprimă Martin Price, iar pe rv. cunoscutul tip de pe tetradrahmele pseudo-Alexandru, Zeus cu vultur și sceptru, însoțit de legenda cunoscută. B. Mitrea, *Acta Valachica*, 4, 1972, p. 103–105. și Institutul de arh., Arhiva, Inv.. 1387.

22. *Săvinești*, împrejurimi, jud. Neamț. Recent a fost semnalată descoperirea mai veche a unei tetradrahme de tip pseudo-Alexandru. După siglele și monogramele de pe rv. are toate șansele să fi fost emisă de cetatea Odessos. După efigia de pe av., care reprezintă capul lui Herakles cu pielea de leu, această emisiune precedă cu puțin pe cele publicate Martin Price și dateate de el „late II-d century B.C.". Poate avem de înregistrat reversul comun al celor două emisiuni. Emisiunea noastră precedă pe cea a lui Price, dar se leagă de ea.

Semnalarea descoperirii la V. Mihailescu-Birliba, *Stud ArchAnt*, vol. 1, 1983, p. 182–184. Comentariul ne aparține. Martin Price, *NC*, 7 serie, vol. 8, 1968, p. 11. Datarea lui „late second century" se confirmă.

V. Mesembria⁹.

23. *Popești*, com. Mihăilești, jud. Giurgiu. În cursul săpăturilor arheologice în dăva geto-dacică din localitate s-a descoperit, printre altele, și o monedă autonomă de bronz,

În legătură cu repertoriul descoperirilor monetare ținem să facem câteva precizări prealabile. N-a fost în intenția noastră de-a epuiza totalitatea unor astfel de descoperiri de pe teritoriul țării noastre. Ar fi fost extrem de greu, dacă nu chiar imposibil. Este mai mult ca sigur că și alte exemplare similare se mai află atât în colecțiile Muzeelor centrale sau regionale, cât și în diferitele colecții particulare. Ele se vor adăuga, atunci când vor fi semnalate, la cele menționate de noi mai sus. Pentru moment socotim pe cele prezentate ca un eșantion statistic, deci reprezentativ, și noi operăm cu el ca atare.

Prima problemă care se ridică este aceea a interpretării istorice a acestor categorii de descoperiri monetare. Mai precis spus: ce valoare istorică sîntem în măsură s-o atribuim acestor categorii de monede? Șansele unei astfel de valorificări par a scădea dacă avem în vedere faptul că aproape în totalitatea cazurilor avem de a face cu ... descoperiri izolate. Și ca și cînd îndoilele amintite n-ar fi fost îndeajuns, se mai adaugă faptul că avem de-a face, aproape în exclusivitate, cu exemplare de bronz. Deci posibilitățile de a ajunge la unele încheieri istorice valabile par mult diminuate, dacă nu chiar îndoielnice. Și totuși noi vom încerca.

Să începem prin a le examina în legătură cu mediul arheologic în care ele au fost aflate. Vom acorda prioritate celor aflate în săpături sistematice. Examineate din acest punct de vedere, al condițiilor obiective în care au fost aflate, altfel spus, integrîndu-le contextului arheologic, deci istoric, cărora aparțin, nu numai că o parte din îndoilele noastre par a se risipi, dar începe să se întrevadă și o posibilă explicație, măcar un început.

Privite din acest punct de vedere constatăm că monedele ce ne rețin atenția au fost aflate în toate principalele dăve geto-dace, care au format obiectul unor ample săpături sistematice pînă acum. Astfel la Crăsani¹⁰, jud. Ialomița, în cunoscutul complex getic, au fost descoperite pînă acum monede histriene și tomitane. În dăva geto-dacică de la Popești-Mihăilești¹¹, jud. Giurgiu, au fost

emisă de cetatea Mesembria. Institutul de arheologie, Arhiva Inv. 1090. Cf. și Maria Cojocărescu, *CAB*, 3, 1981, p. 148.

24. *Orlea*, jud. Olt. O monedă de bronz emisă de Mesembria în perioada autonomă a fost semnalată ca descoperită în localitate. B. Mitrea, apud M. Petrescu-Dîmbovița, *SCȘIași*, 2, 1951, p. 523.

25. *Reșca*, com. Dobrosloveni, jud. Olt. Ca descoperită în localitate ajunge într-o colecție particulară o monedă emisă de Mesembria. Pe av., un coif în profil, iar pe rv. *META*, între spițele unei roți solare. A.E. 4,41 g. Exemplarul ar putea fi mai vechi. B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 571, nr. 11. Cf. idem, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 373, nr. 11.

26. În cetatea dacică de la *Luncani*, com. Boșorod, jud. Hunedoara, este semnalat un bronz autonom emis de Mesembria. Const. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, p. 75–76.

27. *Costești*, com. Orăștioara, jud. Hunedoara, Mihail Macrea a putut determina prezența unei monede autonome de bronz din Mesembria. M. Macrea, *AISC*, 2, 1933–1935, p. 4 (extras) și pl. VII, 1.

28. *Mediaș* (împrejurimi), jud. Sibiu. Este semnalat un bronz autonom emis de Mesembria. Ajunge într-o colecție particulară. E. Chirilă et alii, *ActaMN*, 4, 1967, p. 457–458.

29. *Tîrnăvioara*, oraș Copșa Mică, jud. Sibiu. La punctul „pe Cetățuie", probabil o cetățuie dacică, s-a aflat un bronz autonom emis de Mesembria. E. Chirilă, *ActaMN*, 4, 1967, p. 456, nr. 4.

30. *Cucerdea*, jud. Mureș. Pe dealul Podei s-a descoperit în 1944 o monedă de bronz din Mesembria, datată în secolul al II-lea î.e.n. M. Petrescu-Dîmbovița, *SCȘIași*, 2, 1951, p. 519–530.

⁹ Pentru monedele autonome emise de Mesembria și descoperite la Histria, a se vedea Const. Preda, *Histria*, III, p. 138, nr. 797–798.

¹⁰ Pentru Crăsani, a se vedea I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, 1924, V. Părvan, *Getica*, p. 173 urm. Mai nou, N. Conovici și M. Neagu, *Materiale*, Brașov, 1981, publicat în 1983), p. 193–200. Cf. Același, *CercetNum*, 5, 1983, p. 39–40.

¹¹ Pentru Popești-Mihăilești se poate consulta R. Vulpe *SCIV*, 6, 1955, 1–2, p. 239 și urm.; *Materiale*, 3, 1957, p. 227 și urm.; 5, 1959, p. 339 și urm.; 6, 1959, p. 308 și urm.; 7, 1960, 323 și urm.; 8, 1962, p. 457 și urm.; cf. același, *Așezări getice*, p. 27 și urm. Pentru interpretarea arhitecturii de la Popești, a se vedea D. Antonescu, *Introducere*, p. 177 și urm.

aflate monede emise de cetățile Callatis, Odessos și Mesembria. În dava de la Sprincenata¹², jud. Olt, a fost descoperită o monedă histriană de bronz.

Dar nu numai în davele de la sud de Carpați apar monede pontice din secolele al III — I î.e.n. ci și în cele aflătoare la est de Carpați. Ne vom limita să dăm doar două exemple. Primul îl constituie cunoscuta cetățuie de la Bărboși¹³ — Galați. În mod sigur ca provenind din săpături arheologice sistematice au fost menționate monedele tomitane. La acestea, o comunicare recentă, așa cum am amintit, Șeiva Sanie de la Iași, a adus la cunoștință și alte exemplare. Celălalt exemplu îl oferă cetatea de la Poiana¹⁴, com. Nicorești, jud. Galați. Aci, săpăturile arheologice conduse de profesorul Radu Vulpe, au dus la descoperirea, printre altele, a unor monede callatiene.

Dar limitele geografice în care asemenea monede au fost întâlnite nu se opresc la Carpați. Dimpotrivă ele depășesc munții și le întâlnim în toate marile cetăți dacice din Munții Orăștiei: atât la Piatra Roșie, Luncani, cât și la Costești, com. Orăștioara. În această din urmă cetate au fost descoperite nu mai puțin de 19 monede histriene de bronz.

Dar monedele pontice ce ne rețin atenția nu au fost aflate doar în cetățile majore ale geto-dacilor. Și restul monedelor, atunci când informațiile de care dispunem ne dau detalii în legătură cu mediul arheologic în care au fost aflate, ne indică tot o așezare sau o dăvă geto-dacică. Aceasta este situația la Spîr Haret¹⁵, jud. Brăila; la Roșii, jud. Ialomița; la Radovanu și Ulmeni, jud. Călărași; la Tirgșoru Vechi, jud. Prahova; la Brîncoveanu, jud. Dîmbovița; la Cetățeni și Cîmpulung, jud. Argeș; la Orlea, Reșca și Racovița, în Oltenia.

Informațiile care însoțesc unele descoperiri de monede similare din Transilvania sînt mai sărace în ceea ce privește mediul arheologic în care au fost aflate. Totuși, la două din ele, cea de la Tîrnăvicara¹⁶ și cea de la Cucerdea¹⁷, par a indica tot dăve dacice.

Din cele expuse mai sus reiese că descoperirile de monede pontice au fost făcute în primul rînd în marile cetăți și dăve geto-dacice de pe întreg cuprinsul Daciei: atât la sud și est de Carpați, cât și în cea transilvană. Se conturează astfel în mod destul de clar și reliefat teritoriul geografic pe care ele au fost aflate. Și noi considerăm ca un fapt cîștigat și-l reținem ca atare.

Ne rămîne să spunem cîteva cuvinte asupra cronologiei acestor emisiuni monetare, pentru a putea fixa etape în timp. Epoca asupra căreia stăruim acoperă din punct de vedere cronologic peste două sute de ani. Ar fi fost de dorit ca acest lung rîstimp să-l putem subîmpărți pentru a putea discerne mai nuanțat evenimentele cu care ele pot fi puse în legătură. De asemenea ar fi fost de dorit ca documentele monetare la care ne referim să fi putut fi ilustrate, pentru a se putea urmări amănuntele iconografice, precum și gradul de uzură etc., amănunte ce-și au importanța lor. Din păcate, măcar pentru moment, asemenea posibilități nu ne stau la îndemnă. De aceea autorul a trebuit să se mulțumească, de cele mai multe ori cu o informație scrisă și doar rareori cu o documentare ilustrată. Pe de altă parte și cronologia acestor emisiuni este și ea deficitară. Din aceste motive, încă în urmă cu cîteva ani, am deosebit două categorii de asemenea monede: ¹⁸ unele aparținînd secolelor III — II, cînd conservarea era socotită ca bună și nu erau contramarcate, iar datarea propusă de specialiști îngăduie acest lucru. Cea de-a doua categorie de emisiuni se prezintă mult uzate și, în plus, sînt prevăzute cu una sau două contramărci. Acestor din urmă monede le-am rezervat din punct de vedere cronologic cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea și prima parte a celui următor. După datele de care dispunem pînă în momentul de față, se pare că această grupă de monede precumpănește cantitativ față de cea dintîi.

Se ridică întrebarea cum se explică prezența acestor monede la geto-daci și ce rol au avut ele, istoric și eventual economic.

Monedele care formează obiectul preocupărilor noastre imediate sînt, aproape în totalitatea lor, de bronz. Ele au avut deci o valoare fiduciară. Ca atare ele sînt destinate să circule în cadrul unei

¹² A se vedea Const. Preda și M. Butoi, *Thraco-Dacia*, 2, 1981, p. 65—71 cu bibliografia anterioară.

¹³ N. Gostar, *Apulum*, 5, 1965, p. 145. Același, *Cetăți*, p. 54. Mai nou, S. Sanie, *Civilizația*, p. 75 și urm. Pentru etapele anterioare, secolele al V-lea și al IV-lea, i. e. n. sînt de integrat într-o formă convenabilă alte numeroase descoperiri ajunse pînă la noi ca aflate în împrejurimile Galaților. Ele au fost uneori achiziționate îndată după descoperire de persoane particulare din regiune. Mai tirziu au ajuns în colecțiile publice. Amintesc doar o singură categorie: staterii

de aur de tip Alexandru cel Mare. Dar mai sînt și alte categorii.

¹⁴ R. și E. Vulpe, *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 253 și urm.; R. Vulpe, *RevArch*, 23, 2, 1931, p. 237 și urm.; același, *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 179 și urm.; *Dacia*, N. S., 1, 1957, p. 143 și urm. A. Vulpe, *StCl*, 6, 1964, p. 233 și urm.

¹⁵ N. Harțuche, *Istros*, 1, 1980, p. 333—334.

¹⁶ E. Chirilă, et alii, *ActaMN*, 4, 1967, p. 456, nr. 4.

¹⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *SCȘIași*, 2, 1951, p. 519—530.

¹⁸ B. Mitrea, *Pontica*, 11, 1978, p. 94.

polis, care le-a emis, precum și în *chóra*¹⁹, teritoriul ei comercial. Prin acesta din urmă înțelegând de obicei un spațiu destul de limitat.

După părerea noastră o interpretare a prezenței acestor monede pe cale comercială este foarte puțin probabilă, dacă nu exclusă cu totul. De aceea noi n-o luăm în considerare. În acest caz nu ne rămân, după cum credem noi, decât două posibilități; sau să fie explicate pe linie de pradă de război, sau să fie interpretate ca „mărunțiș”, „bani de buzunar”, aflați asupra negustorilor pontici, ajunși în davele dacice. Prima dintre posibilități, cea a pradei de război, dat fiind metalul de bronz, la care se adaugă și starea precară de conservare, uneori mediocră sau chiar rea a monedelor, nu ni se pare că poate fi reținută. În ceea ce ne privește noi optăm pentru cea de-a doua posibilitate, „mărunțiș” aflat asupra negustorilor și oamenilor pontici de tot felul, aflați în Dacia pentru multiple treburi. Pe această cale monedele s-au imprăștiat și pierdut și de aceea noi le aflăm în mod izolat. Deci, în concepția noastră ele nu fac parte din capitalul circulant pe care-l aveau negustorii asupra lor, ci constituiau, ceea ce în mod obișnuit se numește „*monnaies de poche*”²⁰.

Dar se ridică problema dacă putem noi proba, putem noi aduce dovezi care să convingă și pe alții de justetea unei asemenea poziții? Dacă vom reuși să argumentăm o asemenea poziție, consecințele nu se vor lăsa prea mult așteptate.

Monedele celor cinci cetăți pontice aflate pe teritoriul Daciei postulează prezența negustorilor celor cinci cetăți grecești în țara geto-dacilor.

Este evident, implicațiile sînt mult prea adînci, și importanța pe care le-o acordăm este de natură majoră pentru istoria noastră din acel timp. De aceea se cere ca ipoteza schițată de noi mai sus să fie întărită, consolidată, cu fapte care să aibă putere de convingere.

Pentru a pregăti răspunsul de care problema are nevoie este necesar să amintim cîteva date de natură numismatică mai generală, care caracterizează epoca în care ne aflăm, precum și cetățile pontice, ce ne preocupă.

În vremea acestor secole moneda cu care se efectuau tranzacțiile comerciale era cea de aur și cea de argint²¹. Cea de aur era staterul, de regulă de tip pseudo-Alexandrin sau cel de tip pseudo-Lysimah. Aceste monede au fost emise, la anumite răstimpuri, de unele sau altele dintre cetăți, printre care și cele din Pont²². Semnul distinctiv al fiecărei monetării îl constituia un simbol și o siglă sau două²³. Ele sînt interpretate ca indicînd cetatea (monetăria) și magistratul respectiv. În rest, tipul monetar și legenda, inscripția de pe monede, erau cele ale lui Alexandru sau Lysimah. Descoperitorii din trecut, care au venit în contact cu asemenea monede s-au mulțumit să citească legenda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ sau ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ pentru ca monedele să fie trecute ca emise de aceste proeminente personalități ale epocii elenistice. Întru cît, așa cum se întîmplă de cele mai multe ori, tezaurele de metal prețios s-au imprăștiat, literatura numismatică de specialitate a rămas doar cu informația rezumativă, că descoperirea respectivă cuprindea stateri de aur sau monede de la Alexandru cel Mare sau de la Lysimah, regele Thraciei. În lumina acestei observații, toate informațiile literare mai vechi, care nu mai pot fi controlate prin exemplarele păstrate, vor trebui să fie privite cu rezerva cuvenită pînă ce date suplimentare nu vor aduce precizunile de care avem azi nevoie.

Situația este, în mare, aceeași și pentru moneda de argint. Aceleași cetăți pontice, sau doar o parte a lor, au emis tetradrahme, în special de tip pseudo-Lisimah, în răstimpuri, unele încă neprecizate sau în curs de discuție, dar altele bine cunoscute, cu o situație clară.

Dacă aceasta este situația generală, problema care ni se pune este aceea de a ști în ce măsură descoperirile sigure care s-au făcut pe teritoriul Daciei, reflectă sau nu această situație. Cu alte cuvinte dacă avem și cunoaștem asemenea descoperiri. Răspunsul documentelor monetare este afirmativ. Descoperirile, atît cele din tezaure, cît și cele izolate, confirmă întru totul acest punct de vedere.

¹⁹ Pentru moment cronicile descoperirilor monetare pentru teritoriul Dobrogei sînt deficitare, mai puțin cea întocmită de E. Oberländer-Târnoveau din Pontica, 11, 1978, p. 77—85, unde sînt menționate frecvente asemenea aflări în Dobrogea nordică.

²⁰ A. Blanchet, NZ, N. F., 6, 1913, p. 202, unde explică prezența monedelor izolate orientale în imperiu în secolele II—III ca aduse de negustorii orientali, ca bani personali.

²¹ Pentru situația din timpul lui Alexandru cel Mare a se vedea A. R. Bellinger, *Essays in the Coinage of Alexander the Great*, New York, 1963, unde tratează mai întîi „The King's Money”, p. 1—34, iar mai apoi, „... Cities”, p. 80—93. Mai

nou, F. Rebuffat, RN, 6-e série, 25, 1983, p. 43—52. Cf. și M. Crawford, *La moneta in Grecia e a Roma*, Roma-Bari, Laterza, 1982, p. 43, și urm. și p. 61 și urm.

²² H. Seyrig, *Parion*, p. 603—625, Centennial Publication of the ANS, 1958.

²³ G. Le Rider, *Le monnayage... de Philippe II*, Paris, 1977, passim. Cf. și E. T. Newell, *The Eastern Seleucid Mints*, New York, 1938 și *The Western Seleucid Mints*, New York, 1941. Pentru monedele emise în timpul vieții lui Lysimah a se vedea Margaret Thompson, *The Mints of Lysimachus*, în *Essays S. Robinson*, Oxford, 1968, p. 163—182, cu toată bibliografia problemei.

În ceea ce privește tezaurele de stateri de aur vom aminti, doar în treacăt tezaurele de la Anadol²⁴, pe cel de la Mărășești²⁵, cel de la Dăeni²⁶, la care se adaugă unul „probabil din România. Prin studiile lui Pridik, primul editor al tezaurului de la Anadol, la care s-au adăugat ulterior cele ale lui E. T. Newell²⁷ și H. Seyrig²⁸, prin eruditul studiu al lui Gh. Poenaru Bordea²⁹ asupra tezaurului de la Mărășești, s-a putut preciza origina vestpontică a numeroși stateri. În acest context un loc proeminent este ocupat de staterii emiși la Callatis. Faptul acesta este confirmat și de descoperirea de același fel de monede de la Dăeni. Semnificativ ni se pare structura unui asemenea tezaur, probabil descoperit în România ?) înainte de anul 1936, pe care o reproducem în continuare are. Din cei 22 stateri recuperați de Newell exemplarele se repartizează pe monetării în felul următor; Herakleia Pontica 1 ?, Pergamum 2, Caria 1, Callatis, 4, Mesembria 2, Dionysopolis 1, Odessos 7, Cabyle 2, Pontus Euxinus 2, fără alte precizuni.

Dar staterii pontici nu sînt cunoscuți numai în tezaure ca descoperiți pe teritoriul Daciei. Studii recente, implicînd și descoperiri mai vechi, dar în primul rînd cele recente, au dovedit fără urmă de îndoială că monedele de aur emise în special de Callatis au circulat și s-au găsit și în descoperiri izolate, în special în regiunea întinsă a Dunării de Jos. Este îndeajuns să amintesc că în împrejurimile orașului Călărași s-au găsit stateri de aur bătuți la Callatis³⁰.

Pe baza faptelor, tezaure și descoperiri izolate, staterii de aur, între care și cei pontici, sigur cei callatieni, au circulat și sînt sesizați, pentru moment, cel puțin în estul și sud-estul Daciei.

Dar ce se întîmplă cu monedele de argint? Mai precis cu tetradrahmele aceluiași cetăți pontice, au fost sau nu au fost aflate pe teritoriul Daciei? Și de adăta aceasta documentele monetare ne autorizează să dăm un răspuns afirmativ. Vom aminti doar un singur tezaur, pe cel de la Brincoveanu, com. Odobești, jud. Dimbovița, în cuprinsul căruia aflăm nu mai puțin de două tetradrahme odesitane. Aceleași tetradrahme mai apar și izolat în diferite dave geto-dacice de la est și sud de Carpați. Avem în vedere pe cele de la Popești, dar și altele.

Dar tezaurul de la Brincoveanu³¹, pomenit mai sus, ne aduce o informație, pare-se nesesizată nici de noi și nici de alții. Întru cit tetradrahmele pontice apar în contextul altor tetradrahme, cum sînt cele de tip Macedonia Prima și Thasos, înseamnă că cele două grupe de tetradrahme, caracteristice pentru a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. au avut unul din drumurile lor de pătrundere prin cetățile pontice. Privite în ansamblul lor, descoperirile monetare amintite, la care trebuie adăugate și tezaurele monetare geto-dacice, studiate cu competență și publicate de Constantin Preda, avem tabloul aproape complet al circulației monetare în Dacia secolelor III—I î.e.n. În acest context nu-și află un rost organic în circulația monetară, și mai puțin în viața economică a Daciei, aflările izolate de monede de bronz pontice, prezentate de noi mai sus. Rolul activ era deținut de staterul de aur și de tetradrahma de argint, vehiculate de negustorii pontici. În acest context, pe plan economic, monedelor pontice de bronz nu le mai rămîne decît să fie explicate ca monedă de buzunar, existentă asupra negustorilor pontici, care-și desfășurau operațiile lor economice și de altă natură în valută forte am zice noi astăzi, internațională, a vremii.

Pe un plan general introducerea descoperirilor monetare în cîmpul istoric ni se pare a avea o semnificație mai profundă. Dincolo de diferitele categorii și grupe de monede menționate de noi mai sus, noi trebuie să distingem implicații economice, politice și nu în ultimul rînd istorice între cei doi parteneri: geto-daci și greci.

Pe plan economic schimburile între grecii din Pont și geto-daci pot fi urmărite încă din secolul al VI-lea î.e.n. Pentru răstimpul secolelor V—IV î.e.n. va fi dominat autoritar de cetatea Histria³² (vezi harta, fig. 1). Urmează apoi o „ruptură” care se produce în etapa Filip al II-lea-Alexandru cel Mare³³, pentru ca în secolele III—I î.e.n. orașele pontice, în primul rînd Callatis³⁴, și mai apoi Tomis, dar și Histria, Dionysopolis, Odessos și Mesembria să continue, în condițiile acestor vremi, legăturile de schimb cu geto-dacii. Prezența lor, în succesiunea amintită de noi mai sus, pare a sugera o vechime mult mai mare a ceea ce în vremea romană va fi cunoscut sub denumirea de pentapolis sau hexapolis.

²⁴ IGCH, 866, cu toată bibliografia anterioară și repartizarea monedelor pe diferite monetării.

²⁵ Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 18, 1974, p. 103—125, cu o bogată bibliografie și un amplu comentariu.

²⁶ Pentru Dăeni, IGCH, 865, cu bibliografia anterioară, și preciziunile Margarettei Thompson. Cf. și B. Mitrea, Pontica 14, 1981, p. 171—179.

²⁷ Vezi mai sus nota 23.

²⁸ H. Seyrig, RN, 1969, p. 36—45.

²⁹ Gh. Poenaru Bordea, vezi nota 25.

³⁰ Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 18, 1974, p. 115 și urm., unde se găsește literatura cunoscută la aceea dată.

³¹ B. Mitrea, Acta Valachica, 4, 1972, p. 103—105.

³² B. Mitrea, Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 111—122.

³³ M. Crawford, *La moneta*, p. 61—101.

³⁴ Pentru emisiunile de stateri de aur ale orașelor vest-pontice din această vreme, a se vedea temeinicul studiu al lui Gh. Poenaru Bordea, RBN, 125, 1979, p. 37—51, în care este urmărită difuziunea lor în lumea triburilor geto-dacice.

Pe plan politic, conducătorii geto-dacilor vor urmări cu atenție dezvoltarea acestor relații și vor interveni atunci când echilibrul existent era amenințat.

Pe plan istoric mai larg se dovedește și prin documentele numismatice legătura strinsă ce a existat, nu numai etnic, cu geto-dacii din Dobrogea, dar și economic direct cu coloniile grecești din această regiune a Pontului Euxin. Aceste colonii grecești s-au orientat în mod normal spre Dacia, cu care au constituit din punct de vedere economic un întreg.

PRESCURTĂRI

Reviste și publicații periodice

CAB = Cercetări arheologice în București.

Istros = Istros. Buletinul Muzeului Brăila, 1, 1980.

NC = Numismatic Chronicle, Londra.

StudAntArch = Studia Antiqua et Archaeologica, Iași, 1, 1983.

Autori

D. Antonescu, *Introducere = Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984.

C. Daicoviciu, *Așezările = Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951.

C. Daicoviciu, *Piatra Roșie = Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.

I. Glodariu, *Relațiile = Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.

N. Gostar, *Cetăți = Cetăți dacice în Moldova*, București, 1969.

M. Macrea, *Monede = Monedele din cetatea dacă de la Costești*, AISC, 2, 1933–1935, p. 148 și urm. și extas.

C. Preda, *Histria, III = Histria, III. Descoperirile monetare 1914–1970*, București, 1973.

S. Sanie, *Civilizația = Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec.II. f. e. n. – III e.n.)*, Iași, 1981.

Les Géo-Daces et les monnaies ouest-pontiques du IIIe au Ier siècle av.n.è.

RÉSUMÉ

Pour la période formée par les trois derniers siècles avant notre ère on connaît deux catégories de monnaies découvertes sur le territoire de la Dacie et émises par les cités grecques du Point. La première est formée par les monnaies en bronze émises par Histria, Tomis, Callatis, Odessos et Mesembria (voir la carte, fig. 1). La seconde, par les statères en or et les tétradrachmes en argent du type pseudo-Alexandre le Grand et pseudo-Lysimaque. Ces monnaies ont été émises à des époques et à des dates différentes.

Les monnaies en bronze ont pour trait caractéristique le fait qu'elles apparaissent isolément et non pas sous forme de trésors monétaires. Certaines d'entre elles sont bien conservées, indiquant une courte période de circulation. D'autres sont fortement émoussées et parfois pourvues de contremarque, ce qui suggère une longue période d'usage. En ce qui concerne leur diffusion, les monnaies pontiques en bronze ont été découvertes autant au sud et à l'est des Carpates qu'à l'intérieur de l'arc carpatique, en Transylvanie. Elles apparaissent autant dans les établissements que dans les cités fortifiées géto-daces.

La monnaie en bronze dont il s'agit avait une circulation locale, limitée à la cité et à son territoire (*chora*), de sorte que sa présence dans le contexte archéologique géto-dace réclame une explication. Dans ce contexte il ne pouvait s'agir ni d'instruments d'échange, ni de butin de guerre. Par contre, leur apparition isolée, le métal dont elles sont faites, leur degré d'usure et leur mauvais état de conservation, au point qu'elles sont souvent difficiles à reconnaître, font penser qu'elles représentent peut-être „l'argent de poche” de l'habitant des cités en question, qui se trouvait pour affaires chez les Géo-Daces.

Si l'on considère dans leur ensemble les cités pontiques dont les monnaies de bronze apparaissent chez les Géo-Daces, on constate que ce sont justement celles qui formaient à l'époque romaine un *koinon*, la communauté de l'*hexapolis* pontique. Seule fait défaut Dionysopolis, mais cette cité n'a émis que peu de monnaies, bien qu'elle ait été présente à la cour de Burebista par Acornion.

Les monnaies susmentionnées font entrevoir une activité économique soutenue de la part des marchands grecs du Pont dans le territoire des Géo-Daces. Du point de vue économique, ces cités, avec leurs territoires respectifs, étaient orientées vers les Géo-Daces. Mais ces remarques d'ordre général ne s'arrêtent pas ici.

Le *koinon* ouest-pontique, connu sous forme de *pentapolis*, puis d'*hexapolis*, laisse entrevoir une origine bien plus ancienne, avec une orientation fort probable vers les Géo-Daces. Selon toute probabilité, il s'agit de la persistance d'une tradition plus ancienne, commencée à Histria entre le VIe et le IVe siècle.

La monnaie avec laquelle opéraient les Grecs du *koinon* pontique était le statère et le tétradrachme des types pseudo-Alexandre et pseudo-Lysimaque. De telles monnaies ont été émises en premier lieu à Callatis, Odessos et Mesembria, auxquelles sont venues s'ajouter, dans une certaine mesure, Histria et Tomis. Une partie des tétradrachmes thasiens et ceux de Macedonia Prima ont été véhiculés également par les marchands pontiques.

Il convient de mentionner que les statères en or émis par les cités pontiques se rencontrent sur le territoire de la Dacie autant dans des trésors (sur les 94 exemplaires étudiés du trésor de Mărășești 32, soit 34 %, sont pontiques) que dans les troncailles isolées (par exemple à Călărași et dans les environs). De même, les tétradrachmes des types pseudo-Alexandre et pseudo-Lysimaque ne sont attestés qu'au sud et à l'est des Carpates. Dans le trésor „România”, sur les 22 tétradrachmes récupérés, 17 (77 %) représentent des émissions pontiques.

Les documents monétaires présentés, modestes et peu significatifs au premier abord, permettent, examinés dans leur ensemble et dans le contexte des monnaies d'or et d'argent, d'entrevoir et même de cerner, d'une part, une politique pontique des Géo-Daces et, d'autre part, une politique économique des Grecs du Pont orientée vers les Géo-Daces. C'est d'ailleurs vers ces Géo-Daces que les villes pontiques se tourneront dans les moments de danger, sollicitant leur aide, et aucune autre.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Carte des localités de Roumanie où ont été découvertes des monnaies pontiques: 1) monnaies émises par la cité d'Histria; 2) de Tomis; 3) de Callatis; 4) de Dionysopolis; 5) d'Odessos; 6) de Mesembria; 7) trésors de statères en or; 8) découvertes isolées de statères en or. Les numéros figurant sur la carte correspondent à ceux du texte.